

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
з навчальної дисципліни «Логіка»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
262 Правоохоронна діяльність (поліцейські)

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
27.06.2024 № 22)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент
Олена МАРКОВА
2. Доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики
навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка, кандидат філософських наук, доцент
Ігор СНЕГІРЬОВ

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 2							
Тема № 1. Предмет логіки та її практичне значення	12	2	2			8	
Тема № 2. Поняття як форма мислення	14		2	2		10	
Тема № 3. Судження	16	2	2	2		10	
Тема № 4. Закони логіки висловлювань. Співвідношення логічних та юридичних законів	12		2	2		8	
Тема № 5. Умовивід як форма мислення	12		2	2		8	
Тема № 6. Логічні основи теорії аргументації	14	2	2	2		8	
Тема № 7. Логіка побудови та перевірки версій	10			2		8	
Всього за семестр № 2	90	6	12	12	-	60	залік

2. Методичні вказівки до семінарських та практичних занять

Тема № 1. Предмет логіки та її практичне значення

Семінарське заняття. Предмет логіки та її практичне значення

Навчальна мета заняття: поглибити та закріпити знання теоретичних положень логіки та її значення; засвоїти особливості логіки як науки та її взаємозв'язок з іншими науками, визначити зміст логічного пізнання, визначити предмет логіки; вивчити категорії логіки; розуміти сутність абстрактного мислення та форми мислення.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Міркування як предмет вивчення логіки. Загальна характеристика процесу пізнання. Чуттєва та логічна (раціональна) сходинки пізнання.
2. Предмет та завдання загальної та юридичної логіки.
3. Співвідношення мови та мислення в логіці.
4. Функції і принципи логіки. Значення юридичної логіки.

Методичні вказівки

Розглядаючи питання даної теми, здобувачі мають розуміти перш за все сутність поняття «юридична логіка» та співвідношення із поняттям «логіка». *Юридична логіка* – прикладний вид знань, що розглядає застосування загальної логіки в конкретній специфічній сфері людської діяльності – юриспруденції. Юридична логіка охоплює всі положення науки логіки, демонструючи водночас їх особливості та значення для юридичної діяльності. Оскільки вона є галуззю практичної логіки та результатом взаємодії логіки й юриспруденції, то в ній повинні не тільки співіснувати, а й взаємодіяти два напрями досліджень: від логіки до права (прикладна логіка) та від права до логіки (логогенез, протологіка).

Термін «логіка» походить від грецького слова *logos*, що означає думка, слово, розум, закономірність, і використовується для позначення як сукупності правил, яким підпорядковується процес мислення, що відображає дійсність, так і науки про правила міркування і тих формах, в яких воно здійснюється. Юридична логіка – це галузь знання, що розглядає структурні критерії, які дозволяють відрізнити правильне правове мислення від неправильного та оцінює за формальними ознаками ступінь різних способів подання, перетворення та обґрунтування юридично значущої інформації у різних видах правової діяльності. Її предметом є закони і форми, прийоми і операції мислення, за допомогою яких людина пізнає навколишній світ. Формами чуттєвого пізнання є відчуття, сприйняття і уявлення. Відчуття – це відображення окремих чуттєвосприйнятних властивостей предметів – їх кольору, запаху, форми, смаку. Сприйняття – це цілісний образ предмета, що виникає в результаті його безпосереднього впливу на органи чуття. Сприйняття

складаються з відчуттів. Так, сприйняття апельсина складається з таких відчуттів: кулястий, помаранчевий, солодкий, ароматний і ін. Абстрактне мислення - це процес відображення дійсності у свідомості людей, здійснюваний в формах понять, суджень, умовиводів. Завданням логіки як науки є встановлення законів і правил, яким підкоряються міркування. Міркування, в свою чергу, втілюються в логічну форму і будуються відповідно до логічних законів. Логічна форма юридичного міркування – це будова конкретної думки, тобто спосіб зв'язку її складових частин. Структуру думки, тобто її логічну форму, виражену в природній мові, можна уявити за допомогою символів. Кожна з форм мислення – поняття, судження і умовивід – має свої специфічні форми (структури).

Питання цільових виступів

1. Чим відрізняється «природна логіка» від логіки наукової?
2. Що таке логічна форма?
3. Що таке логічний принцип?
4. Що таке логічний метод?
5. Які основні етапи пройшла у своєму розвитку наука логіки?
6. У чому полягає відмінність логіки від інших наук про мислення?
7. Чому знання логіки необхідне для професійної діяльності юриста?

Теми рефератів

1. Предмет логіки як науки.
2. Значення логіки для правознавства та юридичної практики.
3. Поняття про мислення.
4. Абстрактне і конкретне мислення, їх загальні характеристики.

Література

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
3. Тягло О. В. Критичне мислення в дії, або досвід критичної рецензії. *Постметодика*. 2017. № 1 (126). С. 8-13. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/765d7941-c171-4458-b806-a2511a21e98b/content>
4. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_a_ta_praktyka.pdf

5. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
6. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

Тема № 2. Поняття як форма мислення

Семінарське заняття. Поняття як форма мислення

Навчальна мета заняття: засвоїти основні логічні терміни, типи відносин між поняттями; осмислити методологічний потенціал закону зворотнього співвідношення між об'ємом та змістом понять, виявити можливості упередження помилок у визначеннях.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Поняття як форма мислення. Загальна характеристика поняттєвого апарату юриспруденції як базису правової науки та практики.
2. Зміст і обсяг поняття.
3. Види понять і відношення між ними.
4. Логічні операції з поняттями та їх значення у праві.

Методичні вказівки

Висвітлення *першого питання* доцільно розпочати з вказівки на те, що *поняття* – це одна із форм мислення, за допомогою якої пізнають сутність явищ, предметів, узагальнюють їх істотні ознаки. Потрібно з'ясувати, які ознаки відображаються в поняттях, у чому полягає відмінність істотних ознак від неістотних. Слід зазначити, що поняття нерозривно пов'язано з такою мовною одиницею, як слово. У чому полягає єдність і відмінність між поняттям і словом? У чому проявляється багатозначність слів? Необхідно розкрити зміст таких понять, як “омоніми” і “синоніми”. Потім можна перейти до висвітлення такого питання, як природа поняття і способи формування понять: *порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення*.

У *другому питанні* потрібно дати визначення таких понять, як *зміст і обсяг*, навести приклади. Слід також зазначити, що ознаки, які мисляться в понятті, існують у нерозривному зв'язку. У системі ознак, які становлять зміст поняття, є *родові ознаки, загальні і істотні* для всієї предметної сфери, до якої належить предмет думки, і *видові ознаки, загальні і істотні* лише для даного предмета думки. Доцільно зазначити, що предмети, які мисляться в обсязі поняття, в логіці також називають *класом* або *множиною*. Клас (множина) складається з *підкласів* або *підмножин*. Окремий предмет, що мислиться в класі, називається *елементом*. Слід дати визначення понять *універсальний клас, одиничний клас і нульовий клас*.

Після аналізу взаємозв'язку обсягу і змісту поняття доречно розглянути *третьє питання* семінарського заняття. Насамперед слід мати на увазі, що за обсягом поняття діляться на *одиничні і загальні, реєстровані і нереєстровані, збірні і незбірні, пусті і непусті*. Говорячи про пусті поняття, слід зазначити, що пустота поняття може бути зумовлена двома обставинами: а) фактичною хибністю змісту поняття; б) логічною хибністю змісту поняття. Так, поняття “вічний двигун” є пустим внаслідок фактичної зумовленості, а поняття

“круглий квадрат” – внаслідок логічної хибності, бо між його ознаками є відношення логічної суперечності. При вирішенні логічних вправ студенти інколи не усвідомлюють, що збірними і незбірними, як одиничними і загальними, можуть бути тільки непусті поняття.

Також необхідно з’ясувати, що за типом елементів обсягу або за обсягом розрізняють поняття *конкретні і абстрактні, позитивні і негативні, співвідносні і безвідносні*. Потім потрібно визначити зміст логічних операцій *обмеження і узагальнення* з наведенням прикладів із різних галузей наукового пізнання, зазначити, що обмеження – це перехід від родового до видового поняття, а узагальнення – від видового до родового.

При розгляді цього питання семінару доцільно зазначити, що в процесі практики і пізнання виникає потреба визначати відношення між тими чи іншими поняттями, показати, в чому полягає їх єдність і відмінність. Слід визначити, які поняття є *порівнюваними і непорівнянними*, а серед порівнюваних ті, які є *сумісними і несумісними*. Тепер доречно охарактеризувати такі відношення між сумісними поняттями, як відношення *тотожності* (рівнозначності або повного збігу), *підпорядкування, перехрещення* (часткового збігу). Розглядаючи відношення підпорядкування, потрібно показати, які поняття є *підпорядковуючими і підпорядкованими*.

Потрібно звернути увагу на те, що в несумісних поняттях обсяг не збігається в жодній своїй частині, в них видові ознаки одного поняття виключають повністю видові ознаки іншого. Спільною є тільки родова ознака даних понять. Несумісні поняття не слід ототожнювати з непорівнянними поняттями. Зміст непорівнянних понять абсолютно відмінний, в той час як у змісті несумісних понять, окрім ознак, які виключають одна одну, мисляться ознаки більш широкого за обсягом поняття, яке об’єднує несумісні поняття. Далі необхідно охарактеризувати такі відношення між несумісними поняттями, як відношення *суперечності, протилежності, супідрядності*.

Слід мати на увазі, що відношення супідрядності так, як і відношення підпорядкування, є різновидом родових відношень. Характерна ознака відношення супідрядності полягає в тому, що в ньому можуть знаходитися не менше трьох понять. Одне із понять повинно бути обов’язково родовим, а інші – видовими. Родове поняття називається *підпорядковуючим*, а видове – *підпорядкованим*. Потрібно пояснити, чому поняття, між якими існує відношення протилежності, називаються *протилежними* або *контрарними*, а поняття, між якими існує відношення суперечливості або контрадикторності, називаються *суперечливими*. Інколи виникають труднощі при визначенні протилежних і суперечливих понять. Для того, щоб подолати ці труднощі, потрібно мати на увазі, що суперечливі поняття – це пари понять, одне з яких позитивне, а інше – негативне. Протилежні поняття обидва позитивні. Суперечливі поняття, виключаючи одне одного, обидва разом виключають клас предметів, що мисляться в їх родовому понятті. Протилежні поняття виключають одне одного, але не виключають класу предметів, що мисляться в їх родовому понятті.

Під час розгляду *четвертого питання*, слід пам'ятати, що в юридичній діяльності, зокрема під час розслідування та судового розгляду кримінальних справ, доводиться досліджувати чимало подій, окремих обставин та різних правових норм, що мають вирішальне значення для встановлення істини. Істинність рішення залежить від того, наскільки правильно юристи визначають поняття, що застосовується. Здійснювати операції визначення поняття доводиться у разі, коли використовують поняття, зміст якого є невідомий, коли потрібно переконати кого-небудь про суть цього поняття та застосувати його до якогось конкретного випадку, наприклад під час кваліфікації злочину, чи інших юридичних оцінках.

Питання цільових виступів

1. Чим поняття відрізняється від слова?
2. Що таке зміст і обсяг поняття?
3. Якими є основні види понять?
4. Для чого потрібні операції узагальнення і обмеження понять?
5. На які основні види поділяються відношення між поняттями?
6. Що є підставою для встановлення і розрізнення відношень між поняттями?
7. Наведіть змістовні приклади відомих вам відношень між поняттями.
8. Охарактеризуйте юридичне поняття. У чому полягає сутність правових понять?
9. В якому співвідношенні перебувають поняття «правопорушення» і «склад правопорушення».
10. Вкажіть способи та правила визначення понять. Продемонструйте їх на юридичних дефініціях.

Теми рефератів

1. Загальна характеристика поняття як форми думки. Поняття і слово.
2. Логічна структура поняття. Закон зворотного відношення між змістом і обсягом понять.
3. Види ознак, що складають зміст поняття.
4. Види понять за обсягом (екстенціональна характеристика понять).
5. Види понять за змістом (інтенціональна характеристика понять).
6. Відношення сумісності між поняттями.
7. Відношення несумісності між поняттями.
8. Узагальнення і обмеження понять.

Література

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>

3. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_ta_praktyka.pdf?

4. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>

5. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

Тема № 2. Поняття як форма мислення

Практичне заняття. Поняття як форма мислення

Навчальна мета заняття: засвоїти основні логічні терміни, типи відносин між поняттями; осмислити методологічний потенціал закону зворотнього співвідношення між об'ємом та змістом понять, виявити можливості упередження помилок у визначеннях.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Поняття як форма мислення. Загальна характеристика поняттєвого апарату юриспруденції як базису правової науки та практики.
2. Зміст і обсяг поняття.
3. Види понять і відношення між ними.
4. Логічні операції з поняттями та їх значення у праві.

Література

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
3. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_a_ta_praktyka.pdf?
4. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
5. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

План проведення заняття:

- I. Порядок проведення вступу до заняття.
- II. Порядок проведення основної частини заняття.
 1. Застосування логіки понять при схематичному їх співвіднесенні, а також при побудові й оцінці визначень та поділів понять.
 2. Вирішення практичних завдань.
 - I. Знайти елемент змісту поняття «право» серед таких термінів: «цивільне право», «кримінальне право», «система загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки», «екологічне право».
 - II. Знайти елемент логічного обсягу поняття «логіка» серед таких термінів:

«структура мислення», «діалектична логіка», «форма мислення», «закон правильного мислення».

III. Знайти елемент змісту поняття «логіка» серед таких термінів: «діалектична логіка», «формальна логіка», «форма мислення», «теоретична наука».

IV. Серед кімнати стоїть чоловік і розглядає чийсь фотографію. «Я ріс у сім'ї один, як перст, один, – каже він. – Але все-таки батько того, хто на фотографії, син мого батька». Кого знято на фотографії?

V. Визначити зміст понять: держава, право, логіка.

VI. Визначити логічний обсяг понять: юрист, правоохоронний орган, інститут.

VII. Зобразити за допомогою колових схем відношення між поняттями: громадянин, юридична особа, організація.

VIII. Зобразити за допомогою колових схем відношення між поняттями: юрист, студент, спортсмен.

IX. Підберіть до поданих понять родові та видові поняття:

а) викладач; б) суспільство; в) економіст; г) інститут; д) рослина.

X. Зобразити за допомогою колових схем відношення між поняттями: капітан, офіцер, службовець.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Питання цільових виступів

1. Визначте критерії логічної особливості правових понять.
2. Виявіть структурні особливості логічного змісту поняття «злочин».
3. Дайте повну логічну характеристику наступних понять: адвокат, арешт.
4. Визначити ознаки, що відрізняють правові норми від інших спонукально-регулятивних приписів.
5. Дефініція (визначення) поняття. Роль визначень у праві.

Теми рефератів

1. Дефініції юридичних понять.
2. Застосування логіки понять у юридичній науці.
3. Логічний аналіз юридичної термінології нормативно-правового акту.
4. Поняття і слово.
5. Право і його логічний аспект.

Тема № 3. Судження

Семінарське заняття. Судження

Навчальна мета заняття: визначити основні закони правильного мислення; з'ясувати діалектичний взаємозв'язок поняття, думки та висновки в отриманні нового знання; виявляти відношення між судженнями за значеннями істинності; охарактеризувати дедуктивний, індуктивний висновок та висновок за аналогією, показати їх евристичні можливості; виробляти павички уникнення логічних помилок, що зустрічаються в процесі доказу та спростування.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика суджень.
2. Структура судження. Судження і речення.
3. Види простих суджень.
4. Види складних суджень.

Методичні вказівки

Вивчення *першого питання* семінарського заняття доцільно розпочати із з'ясування того, що знання про взаємозв'язки предметів з їхніми ознаками та відношення між предметами знаходять своє вираження у формі *судження*. Потім слід дати визначення даної форми мислення, навести приклади, коли предметом судження є будь-яка матеріальна річ, клас речей, частина класу, властивості речей, відношення між речами і навіть саме мислення людини. Слід торкнутися і питання про те, що кожне судження має зміст і відображає або властивості предметів, або їхні відношення. Оскільки властивість – це те, що притаманне предметам, що відрізняє їх або робить схожими з іншими предметами, то судження може бути *істинним* або *хибним*. Потрібно визначити, яке судження є істинним, а яке – хибним. Не завадить посилання і на те, що вперше в історії логіки теорію судження дав Аристотель, який розглядав його як ствердження або заперечення чогось про щось.

Готуючись до відповіді на *друге питання*, слід мати на увазі, що структура судження залежить від того, що воно відображає – властивості чи відношення між предметами. А потім доцільно розкрити зміст таких понять, як *суб'єкт*, *предикат*, *зв'язка* і *квантор*. Необхідно показати, що суб'єкт і предикат – це судження, які містять знання неоднакового характеру, бо суб'єкт виражає знання про предмет думки, предикат – про ознаку, властивість, відношення, що належить або не належить предмету. Можна також показати, в чому полягає відмінність судження від такої форми мислення, як поняття. Далі слід зазначити, що судження, як і інші форми мислення, не може існувати поза реченням.

Судження є ідеальним, а речення є його матеріальною оболонкою. Слід показати, чому не всяке речення є судженням, і обов'язково навести приклади.

У *третьому питанні* за основу поділу суджень на види доцільно взяти те, що вони відображають, – властивість чи відношення. Потім з наведенням прикладів охарактеризувати *атрибутивні судження, судження з відношенням і судження існування* (екзистенціальні). Використовуючи символічний запис, показати, в чому полягає відмінність між даними судженнями.

Також потрібно звернути увагу на те, що категоричні судження поділяються на види: а) за якістю, б) за кількістю, в) за якістю і кількістю. А потім охарактеризувати *стверджувальні, заперечні, одиничні, часткові, загальні, загальностверджувальні, загальнозаперечні, частково-стверджувальні і частково-заперечні судження*. Слід усвідомити, що часткові судження бувають двох видів:

а) невизначені часткові судження і б) визначені часткові судження.

На конкретних прикладах показати, що у невизначених часткових судженнях не визначена кількість предметів множини, щодо якої стверджується або заперечується певна ознака, а у визначених навпаки.

Необхідно також усвідомити, що в класі загальних суджень розрізняють також судження, які *виділяють і виключають*. Це судження з *виділеним суб'єктом* і судження з *виділеним предикатом*.

При розгляді даного питання треба зазначити, що судження має два терміни – суб'єкт і предикат, які можуть бути *розподіленими і нерозподіленими*. Потім визначити, який термін розподілений, а який нерозподілений у судженнях А, Е, І, О. При підготовці до даного питання можна використати таблицю розподілу термінів, яка подана в підручниках з логіки.

При підготовці до *четвертого питання* насамперед слід згадати, яке судження називається складним, у чому його відмінність від складного речення. Потрібно мати на увазі, що складне судження характеризується властивістю логічних сполучників. Основним структурним елементом простого судження є поняття, а основним структурним елементом складного судження є вихідні судження, з яких воно складається. Тому ті поняття, які входять до структури вихідних суджень, не беруться до уваги. Після цього можна назвати види складних суджень.

Розглядаючи дане питання, потрібно зазначити, при яких значеннях змінних (простих суджень) єднальні і розподільні судження є істинними, а при яких – хибними. Граматичний сполучник “і”, який відповідає єднальному судженню, може замінятися іншими словами (“але”, “а”, “а також”). При характеристиці розподільних суджень потрібно розрізняти *розподільно-виключаючі* судження (судження строгої диз'юнкції) і судження *єднально-розподільні* (нестрога диз'юнкція).

Висвітлення *четвертого питання* доцільно розпочати з визначення умовного (імплікативного) судження, його *підстави й наслідку*. Слід показати, що онтологічною основою умовних суджень є різні форми об'єктивно існуючої залежності одного явища від іншого. Умове судження відображає причинні зв'язки між явищами, послідовність і одночасне існування явищ.

Важливо зазначити, що в правових нормах у формі умовних суджень фіксуються не тільки причинні, часові та інші об'єктивні зв'язки між явищами,

але й діяльно-вольові накази в формі дозволу або заборони здійснювати певні вчинки. І нарешті потрібно зазначити, що до умовних суджень можливий і інший підхід, коли відвертають увагу від змістовної залежності між основою (антецедентом) і наслідком (консеквентом), а розглядають лише функціонально-логічний зв'язок між ними, враховуючи їх істинність і хибність. Після розкриття змісту понять “виділені” і “невиділені” судження можна показати, в яких випадках вони є істинними та хибними.

Питання цільових виступів

1. Логічна характеристика судження як форми мислення.
2. Логічні операції над судженнями.
3. Структура судження.
4. Поділ суджень за модальністю.
5. Розподіленість термінів у судженні.
6. На які види поділяються прості атрибутивні судження за якістю та кількістю?
7. Що таке розподіленість термінів у простому атрибутивному судженні?
8. Які відношення існують між судженнями різної якості і кількості?
9. Якими способами будуються складні судження?
10. Як здійснюється запис суджень у логіці предикатів?
11. Що таке модальність суджень?
12. Якими операторами користуються в деонтичній логіці?

Теми рефератів

1. Особливості побудови складних суджень.
2. Алгоритм визначення логічного значення складного судження.
3. Функціонально-істиннісні відношення між судженнями.
4. Судження і речення.
5. Логічна структура суджень і тлумачення норм права.
6. Епістемічна модальність суджень.
7. Зв'язок між фізичною і логічною модальністю в науковому пізнанні.
8. Деонтична модальність у теорії правових відносин.

Література

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>

3. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_ta_praktyka.pdf?
4. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
5. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

Тема № 3. Судження

Практичне заняття. Судження

Навчальна мета заняття: визначити основні закони правильного мислення; з'ясувати діалектичний взаємозв'язок поняття, думки та висновки в отриманні нового знання; виявляти відношення між судженнями за значеннями істинності; охарактеризувати дедуктивний, індуктивний висновок та висновок за аналогією, показати їх евристичні можливості; виробляти павички уникнення логічних помилок, що зустрічаються в процесі доказу та спростування.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика суджень.
2. Структура судження. Судження і речення.
3. Види простих суджень.
4. Види складних суджень.

Література

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
3. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_ta_praktyka.pdf?
4. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
5. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

План проведення заняття:

- I. Порядок проведення вступу до заняття.
- II. Порядок проведення основної частини заняття.
 1. Методика формалізації простих та складних суджень.
 2. Вирішення практичних завдань.
- I. У наведених прикладах виберіть речення, які не виражають судження:
 - 1) Держава — основний інститут політичної системи класового суспільства.
 - 2) Тиха українська ніч! (М.В. Гоголь)
 - 3) Пограбування – умисний злочин.

4) Поховайте та вставайте, кайдани порвіте, і вражою злою кров'ю волю окропіте! (Т.Г. Шевченко)

II. Визначити структуру і формулу атрибутивного судження.

- 1) Жодне кримінальне правопорушення не повинне залишитися нерозкритим.
- 2) Скарби Києво-Печерської лаври є державним надбанням.

III. Визначити вид складного судження та його складові частини.

- 1) Виготовлення фальшивих грошей або цінних паперів відноситься до тяжких кримінальних правопорушень.
- 2) Вирок не може бути залишений в силі, якщо об'єктивність свідчень викликає сумніви.
- 3) До іспитів здобувачі допускаються лише у випадку, якщо вони складуть заліки.

IV. Виразити у символічній формі такі складні судження.

- 1) Якщо сукупність доказів, що розглядається у судовому засіданні, не переконала суддів у винності або невинності підсудного, то ними може бути прийняте рішення про відправлення цієї справи на дослідження.
- 2) Якщо особа порушує норму, що містить кримінально-правову заборону, то вона вступає у кримінально-правові відносини з державою.
- 3) За карним правом помилка може бути або фактичною, або юридичною.

V. Вказати формулу, яка виражає логічну структуру такого судження:

«Якщо підозрюваний має алібі, то він непричетний до кримінального правопорушення».

VI. Вказати формулу, яка виражає логічну структуру такого судження:

«Якщо свідчення свідка не є істинними, то вони є хибними».

VII. Вказати формулу, яка виражає логічну структуру такого судження:

«Підсудний може бути винним чи невинним».

VIII. Чи можуть бути загальноствердні та загальнозаперечні судження одночасно хибними?

IX. Чи знаходяться частковоствердні судження у відношенні підпорядкування із загальноствердними судженням?

X. Чи є складним судження «Злочин вчинено Т. або А.»?

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Додаткові питання та завдання

1. За допомогою таблиць істинності визначте, чи завжди істинною є така формула: $A \rightarrow B \equiv A \wedge B$.
2. За допомогою таблиць істинності визначити статус формули:
 $((A \vee B) \rightarrow B) = A$.
3. За допомогою таблиць істинності визначити чи є така формула логічним законом: $A \rightarrow B \equiv (A \wedge B) \vee (A \wedge \neg B)$.
4. Приведіть приклад єднального судження.
5. Визначити вид складного судження та його складові частини:
Якщо вона вивчить тему, то отримає відмінно.

Тема № 4. Закони логіки висловлювань. Співвідношення логічних та юридичних законів

Семінарське заняття. Закони логіки висловлювань. Співвідношення логічних та юридичних законів

Навчальна мета заняття: засвоїти сутність основних законів правильного мислення, зрозуміти основні їх порушення та виробити вміння виявлення та критики таких порушень.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Поняття закону в логіці та юриспруденції: спільне та специфічне. Загальна характеристика законів логіки.
2. Визначення законів: тотожності, суперечності, виключеного третього, достатньої підстави.
3. Значення законів логіки в юридичній практиці.

Методичні вказівки

Перше питання доцільно розпочати з усвідомлення того, що закони, яким підлягає мислення, як і закони природи, є також своєрідним відображенням об'єктивної дійсності у свідомості людини і називаються формально-логічними законами мислення, які вивчаються наукою логікою. Потрібно показати, в чому полягає специфічність законів мислення, їх обов'язковий, загальнолюдський характер, чому всі люди, незалежно від раси чи національності, мислять за одними і тими ж законами.

Розглядаючи питання даної теми, здобувачі мають розуміти перш за все, що Закон – це необхідне, істотне, стійке, а також повторюване відношення між явищами. Існують закони природи, закони суспільства і закони мислення. Закон мислення – внутрішній, суттєвий, необхідний зв'язок між думками. Найбільш прості і, разом з тим, необхідні зв'язки виражаються в основних формально-логічних законах: 1) законі тотожності, 2) законі непротиворіччя, 3) законі виключеного третього, 4) законі достатньої підстави.

Висвітлюючи *друге питання*, слід пам'ятати, що предмети і явища дійсності, увесь час змінюючись, зберігають відносну визначеність, рівновагу. Ознаки, які характерні для даного предмета, роблять його визначеним і лежать в основі розрізнення від інших предметів. Інакше кажучи, незважаючи на зміни, які відбуваються в предметі, він зберігає свої основні риси, які є *тотожними*, тобто рівні самі собі. Така об'єктивна властивість предметів і явищ – зберігати певний період часу тотожні, одні й ті ж ознаки – знайшла своє відображення в мисленні: *відображення ознак, притаманних предметам, повинно бути чітким і визначеним*. Чіткість і визначеність думки в процесі мислення знайшла своє відображення в законі *тотожності*. Потрібно дати визначення закону тотожності, використовуючи таблиці істинності, показати, що це дійсно закон логіки. Для ілюстрації сказаного обов'язково потрібно навести приклади

порушення даного закону, причому як усвідомлено, так і навпаки. Корисним буде розкрити зміст понять “софізм” і “паралогізм”.

Під час підготовки до питання потрібно визначити зміст закону суперечності, звернути увагу на те, що даний закон не визначає, яке з протилежних суджень є хибним. Закон суперечності говорить лише про те, що *із двох суджень, із яких одне заперечує те, що стверджується в іншому, одне неодмінно хибне*. Яким буде друге судження – істинним чи хибним, закон суперечності не розв’язує. Слід показати, на які судження поширюється закон суперечності, за яких умов діє даний закон, чи може діяти даний закон, коли йдеться не про один і той же предмет і не в один і той же час, коли предмет розглядається у різних відношеннях. Покажіть, як виражається даний закон з допомогою символів, порівняйте поняття “*діалектична суперечність*” і “*формально-логічна суперечність*”.

Також при розгляді даного питання слід дати спочатку визначення закону виключеного третього, навести приклади, звернути увагу на те, що закон забороняє визнавати одночасно хибним або одночасно істинним два суперечливі судження. Закон виключеного третього не вирішує питання про те, яке із двох суперечливих суджень є істинним. Це питання вирішується в процесі пізнання. Потрібно показати, що вимога закону виключеного третього вказує на неможливість відповідати на одне й теж питання в один і той же час і в одному і тому ж сенсі і “так” і “ні”.

Закон виключеного третього має велике значення в юридичній практиці, коли, наприклад, при розгляді судової справи потрібно вирішити питання категорично за формулою – “або – або”. Необхідно навести приклади використання закону виключеного третього в науці, в доведенні від протилежного, показати, стосовно яких суджень діє даний закон і як він виражається за допомогою символів. У свою чергу закон достатньої підстави виражає обґрунтованість, доказовість нашого мислення. Слід визначити поняття “логічна підстава” і “логічний наслідок”. Закон достатньої підстави є вираженням причинних зв’язків, які існують між предметами і явищами в самій дійсності. Усякий наслідок має свою причину. Отже, правильне мислення відображає об’єктивно існуючі зв’язки причини і наслідку. Але логічний зв’язок основи і наслідку не є простим відображенням причини і наслідку.

Під час розгляду *третього питання* потрібно зазначити, що логічні закони в процесі юридичного аналізу використовують в системній єдності. Їх застосовують в тісному взаємозв’язку, а в комплексі вони охоплюють всі сторони розумової діяльності юриста. Дотримання цих законів у практичній діяльності сприяє отриманню несуперечливих, обґрунтованих висновків у справі, спрямованих на правильну юридичну оцінку подій та встановлення істини.

Питання цільових виступів

1. Чим відрізняється логічний принцип (закон) від філософських, природничонаукових та юридичних законів і принципів?

2. Чому принципи достатньої підстави, тотожності, несуперечливості, виключеного третього вважаються основними принципами логіки?
3. Чому в логіці слід говорити про принцип несуперечливості (заборони суперечності) в думці, і не слід – про принцип суперечливості (суперечності)?
4. Як пов'язані між собою основні принципи логіки?
5. Які обмеження існують для принципу виключеного третього?
6. Які вимоги до юридичної практики ставлять логічні принципи?
7. Наведіть приклади порушення логічних принципів.

Теми рефератів

1. Закон тотожності.
2. Закон несуперечності.
3. Закон виключеного третього.
4. Закон достатньої підстави.

Література

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
3. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_ta_praktyka.pdf?
4. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
5. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

Тема № 4. Закони логіки висловлювань. Співвідношення логічних та юридичних законів

Практичне заняття. Закони логіки висловлювань. Співвідношення логічних та юридичних законів

Навчальна мета заняття: засвоїти сутність основних законів правильного мислення, зрозуміти основні їх порушення та виробити вміння виявлення та критики таких порушень.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Поняття закону в логіці та юриспруденції: спільне та специфічне. Загальна характеристика законів логіки.
2. Визначення законів: тотожності, суперечності, виключеного третього, достатньої підстави.
3. Значення законів логіки в юридичній практиці.

Література

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
3. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_ta_praktyka.pdf
4. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
5. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

План проведення заняття:

- I. Порядок проведення вступу до заняття.
- II. Порядок проведення основної частини заняття.
 1. Техніка табличного обґрунтування логічних законів.
 2. Вирішення практичних завдань.
- I. Чи можна вважати логічним законом вираз?
 $((A \vee B) \wedge \bar{B}) \rightarrow A$.
- II. Чи можна вважати логічним законом вираз?
 $(A \vee B) \leftrightarrow (A \rightarrow \bar{B}) \wedge (A \vee B)$.

III. Чи можна вважати логічним законом вираз?

$((C \rightarrow D) \wedge C) \rightarrow D$.

IV. Визначити, який закон логіки виражено у статті: «Розгляд кримінальної справи у суді провадиться лише у відношенні до обвинувачуваних і тільки за тим обвинуваченням, за яким їх віддано до суду».

V. Встановити, який закон логіки буде порушено, якщо при обґрунтуванні істинності судження «К. дасть правдиві свідчення» насправді ми обґрунтовуємо судження «К. завжди був чесною людиною».

VI. Навести приклади порушення законів тотожності, виключеного третього, несуперечності та достатньої підстави.

VII. Чи виражає формула $((S \rightarrow T) \wedge S) \rightarrow T$ закон достатньої підстави?

VIII. За допомогою таблиць істинності (семантичних таблиць) визначити, чи є логічним законом формула:

$A \leftrightarrow B \equiv ((A \vee B) \wedge (B \vee A))$.

IX. За допомогою таблиць істинності (семантичних таблиць) визначити, чи є логічним законом формула:

$A \leftrightarrow B \equiv ((A \rightarrow B) \wedge (B \rightarrow A))$.

X. За допомогою таблиць істинності (семантичних таблиць) визначити, чи є логічним законом формула:

$A \wedge A \equiv A$.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Додаткові питання та завдання

1. Встановити, які закони логіки будуть порушені, якщо: 1) твердження «Т. вчинив злочин» обґрунтовується такими аргументами: «Т. нещодавно звільнився із місць позбавлення волі» та «У Т. немає алібі».
2. Навести приклади порушення закону несуперечності.
3. Навести приклади порушення закону тотожності.
4. Навести приклади порушення закону виключеного третього.
5. Навести приклади порушення закону достатньої підстави.

Тема № 5. Умовивід як форма мислення

Семінарське заняття. Умовивід як форма мислення

Навчальна мета заняття: засвоїти поняття умовиводу, його складові, визначити його різновиди, засвоїти поняття простого категоричного умовиводу, його фігури та відповідні правила, застосовувати логічні умовиводи у повсякденному житті та професійній діяльності, розуміти універсальність умовиводу як форми здобуття опосередкованого знання.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика умовиводу, його структура і види.
2. Безпосередні умовиводи і способи їх утворення.
3. Дедуктивні умовиводи. Категоричний силогізм і його структура.
4. Умовні, скорочені та складно-скорочені силогізми.
5. Індуктивний умовивід.

Методичні вказівки

При підготовці до *першого питання* насамперед слід згадати, як визначається така форма мислення, як *умовивід*, навести приклад простого умовиводу. Слід пояснити, що термін “умовивід” вживається у подвійному значенні. В одному випадку умовивід визначається як розумовий процес виведення нового знання із суджень, а в другому – нове судження, яке є наслідком умовиводу. Потім потрібно розкрити зміст таких понять, як *засновки* і *висновки*, і показати, що умовиводом є не будь-яке сполучення суджень, а тільки таке, в якому між судженнями існує логічний зв'язок. У будь-якому умовиводі слід розрізняти три види знань: *вихідні*, *висновкові* та *обґрунтовуючі*. Обґрунтовуюче знання міститься в аксіомах і правилах умовиводів; воно не входить до складу умовиводу у вигляді окремого судження, а становить логічну підставу висновків. Далі слід зазначити, що висновки умовиводів можуть бути істинними і хибними. Для того щоб висновок умовиводу був істинним, його засновки повинні бути істинними, а сам умовивід повинен бути правильним. Потрібно також показати, які умовиводи є *безпосередніми* і *опосередкованими*.

Підготовку до *другого питання* доцільно розпочати з визначення поняття “*безпосередній умовивід*” і показати, що висновок у безпосередніх умовиводах робиться з допомогою перебудови судження. Воно здійснюється з допомогою таких логічних операцій, як *перетворення*, *обернення* і *протиставлення предикату*. Обов'язково потрібно побудувати схему і навести приклади. Слід зазначити, що операція *перетворення* дає змогу чіткіше визначити сумісність чи несумісність предмета і властивості. Наприклад, у перетворенні стверджувального судження у вихідному судженні предмет мислиться як такий, що має відому властивість, а у висновку йдеться про те, що предмет не може не мати такої властивості.

Розглядаючи логічну операцію *обернення*, необхідно мати на увазі, що розрізняються два види обернення: *просте* або *чисте* обернення та *обернення з обмеженням*. Обернення з обмеженням відбувається у тих випадках, коли предикат вихідного судження не є розподілений.

Частково заперечне судження не обертається. Вивчаючи питання про логічну операцію протиставлення предикату, необхідно усвідомити, що вона є складнішою порівняно з іншими, оскільки вона складається із операції перетворення та операції обернення. Частково стверджувальне судження з допомогою протиставлення предикату не перетворюється, оскільки судження І перетворюється в судження О, а останнє, як відомо, не підлягає оберненню.

При вивченні *третього питання* слід сказати, що *силогізм* належить до дедуктивних умовиводів. Серед різних видів силогізмів центральне місце належить такому опосередкованому дедуктивному умовиводу, як *категоричний силогізм*. Потрібно навести приклад силогізму, показати, що є засновками і висновком, із яких термінів він складається і як вони позначаються; які термін і засновки є більшими, а які меншими. У простому категоричному силогізмі із двох категоричних суджень на основі визначення зв'язку між крайніми термінами через середній здобувається нове знання.

Потрібно показати, що правила силогізму дають можливість визначити його правильність. Поділяються вони на правила термінів і правила засновків. На конкретних прикладах потрібно показати, що порушення першого правила термінів – *кожен силогізм повинен мати лише три терміни*, пов'язано з явищем омонімії в мові і порушенням закону тотожності. Стосовно другого правила – *середній термін має бути розподілений хоча б в одному із засновків*, доцільно показати, що при нерозподіленості середнього терміна в обох засновках із них можна зробити не один, а кілька висновків.

Тому істинного висновку зробити не можна. Порушення третього правила – *термін, не розподілений у засновку, не може бути розподілений у висновку*, пов'язане з такими помилками, як безпідставне розширення предиката і суб'єкта. Правила засновків краще засвоюються з допомогою прикладів і кругових схем. Існує чотири правила засновків. Залежно від конкретної форми зв'язку предметів, відображуваних у судженні, середній термін може займати різні місця в силогізмі, утворюючи його фігури. Будучи суб'єктом або предикатом, він визначає позицію крайніх термінів, а отже, і характер висновку. Необхідно дати схему кожної фігури і навести приклади, показати, що кожна фігура має свої модуси, тобто різновидності, які відрізняються одна від одної якістю і кількістю складових суджень. Різні комбінації чотирьох груп категоричних суджень, зокрема А, Е, І, О утворюють модуси силогізму. Слід звернути увагу на те, що побудову 19 правильних модусів забезпечують правила фігур силогізму.

При розгляді даних питань доцільно з'ясування того, що імовірні (правдоподібні) умовиводи за характером свого висновку відрізняються від дедуктивних умовиводів, що вони дають лише частково обґрунтовані висновки, тому не можна однозначно визначити є вони істинними чи хибними. Далі

потрібно показати, що імовірність має об'єктивний і суб'єктивний характер. До імовірних умовиводів належать неповна *індукція* та *аналогія*.

При підготовці до заняття потрібно зазначити, що думка людини може рухатися від знання часткового до знання загального і від знання загального до знання часткового. Рух думки від знання часткового до знання загального називається індукцією. Слід пояснити, що поняття “індукція” вживається в широкому і вузькому значеннях.

У широкому значенні воно вживається тоді, коли мова йде про розвиток знань від одиничного, окремого до знань про загальне через встановлення особливого. У вузькому розумінні поняття “індукція” означає форму *правдоподібного умовиводу*. Необхідно порівняти індуктивний умовивід з дедуктивним, дати їх визначення. Після визначення понять “повна” і “неповна індукція”, можна розкрити зміст популярної індукції або індукції через простий перелік при відсутності суперечливих випадків (енumerативна індукція), а також показати, що в популярній індукції при вивченні та дослідженні предметів і явищ дійсності не використовуються наукові методи дослідження, а застосовується лише простий перелік предметів. Висновок про клас предметів отримують на основі випадків, які вибираються довільно лише за ознакою деякої їх схожості. На конкретних прикладах слід показати, чому імовірність висновку за індукцією через простий перелік дуже незначна і порушення правил логічного зв'язку в цій індукції зумовлює такі помилки, як поспішне узагальнення, і після цього, отже, внаслідок цього, суть якої полягає в підміні причинних зв'язків простою послідовністю їх у часі. Стосовно наукової індукції потрібно зазначити, що в ній напрям думки такий самий, як і в інших видах неповної індукції: від знання відомих одиничних фактів даного класу до знання про клас у цілому. Але вона пов'язана з безпосереднім вивченням істотних властивостей і зв'язків частини предметів даного класу, що лежать в основі характеристики знань цілого класу предметів. Одним із видів наукової індукції є неповна індукція через аналіз і добір фактів, що виключають випадковість узагальнення. Потрібно звернути увагу на те, що висновок у даній індукції формується на основі переліку частини спеціально підібраних фактів даної множини та абстрагування усього, що є випадковим і могло б призвести до заперечення загального висновку. Вважається, що підбір фактів повинен передбачати їх схожість у максимально різноманітних умовах. До наукової індукції належить також і статистична індукція, яка містить статистичну інформацію про частоту розподілу деякої властивості для певного класу предметів. Цей клас предметів у статистиці називається популяцією, а будь-який підклас популяції – вибіркою або пробєю. Науковою є і індукція на основі визначення причинних зв'язків. Індукція і дедукція – це дві органічно пов'язані сторони пізнавального процесу.

Справа в тому, що без попередньої індукції була б неможлива ніяка дедукція. Істинність загального положення, яке використовується в дедукції, встановлюється з допомогою індукції. І в індуктивному узагальненні фактів бере участь дедукція, оскільки, розглядаючи часткові факти, дослідник повинен

орієнтуватися на певні загальні положення. Можна також показати, що слабкість індуктивного умовиводу компенсується дедуктивним і навпаки.

Питання цільових виступів

1. В чому полягає особливість імовірнісних умовиводів?
2. Які види імовірнісних умовиводів ви знаєте?
3. Чи можна за допомогою імовірнісних умовиводів отримати достовірне знання?
4. Які умови правомірності імовірнісних умовиводів? Які типові помилки допускаються в недемонстративних умовиводах?
5. Що таке індуктивне міркування? Які види індуктивних міркувань ви знаєте?
6. Які індуктивні методи встановлення причинних зв'язків ви знаєте?
7. Які умови підвищення імовірності виводів при недедуктивних висновках?
8. Що таке міркування за аналогією?
9. Які види міркувань за аналогією ви знаєте?
10. Що таке аналогія права та аналогія закону?
11. Які логічні помилки бувають у власному сенсі?
12. Що таке помилки дедукції?
13. Що таке тавтологія?
14. Яка роль імовірнісних умовиводів у слідчій і судовій практиці?

Теми рефератів

1. Безпосередні умовиводи.
2. Індуктивні умовиводи. Види індукції.
3. Повна індукція.
4. Неповна індукція.
5. Аналогія як умовивід у пізнанні.

Література

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
3. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_a_ta_praktyka.pdf
4. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
5. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

Тема № 5. Умовивід як форма мислення

Практичне заняття. Умовивід як форма мислення

Навчальна мета заняття: засвоїти поняття умовиводу, його складові, визначити його різновиди, засвоїти поняття простого категоричного умовиводу, його фігури та відповідні правила, застосовувати логічні умовиводи у повсякденному житті та професійній діяльності, розуміти універсальність умовиводу як форми здобуття опосередкованого знання.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика умовиводу, його структура і види.
2. Безпосередні умовиводи і способи їх утворення.
3. Дедуктивні умовиводи. Категоричний силогізм і його структура.
4. Умовні, скорочені та складно-скорочені силогізми.
5. Індуктивний умовивід.

Література

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
3. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_ta_praktyka.pdf
4. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
5. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

План проведення заняття:

- I. Порядок проведення вступу до заняття.
- II. Порядок проведення основної частини заняття.
 1. Принципи та способи побудови міркувань в системі натурального виводу логіки висловлювань.
 2. Вирішення практичних завдань.
- I. Чи можна віднести такі умовиводи до демонстративних?
 - 1) Деякі мешканці даного селища – члени злочинної організації С. Отже, всі члени злочинної організації С мешкають у даному селищі.

2) Будь-яке непряме доведення передбачає використання закону виключеного третього. Запропоноване доведення не є непрямым доведенням. Отже, запропоноване доведення не передбачає застосування закону виключеного третього.

II. Встановити, чи можна віднести такий умовивід до демонстративних: якщо Гавриш є слідчим, то він – юрист; якщо людина – юрист, то вона має юридичну освіту; якщо людина має юридичну освіту, то це означає, що вона вивчала кримінальне право; якщо А. вивчав кримінальне право, то він кваліфіковано визначить порушення правової норми. Отже, якщо Гавриш є слідчим, то він кваліфіковано визначить порушення правової норми.

III. Дати логічний аналіз такого умовиводу:
Всі здобувачі Національної академії внутрішніх справ повинні знати логіку.
Шапоренко – здобувач академії.

Шапоренко повинен знати логіку.

IV. Чи може висновок у випадку аналогії бути істинним судженням?

V. Чи може висновок у випадку неповної індукції бути істинним судженням?

VI. З поданих засновків отримати категоричні висновки:

Вчинено кримінальне правопорушення. Затримано чотирьох підозрюваних – Аношин, Вилков, Семак і Дробаха. Отримано таку інформацію: (1) якщо Аношин має алібі, то або Вилков також непричетний до справи, або Семак винен; (2) правильним є хоча б одне з двох – Дробаха винен або Аношин має алібі; (3) якщо Вилков винен, то Дробаха поза підозрою; (4) було доведено причетність до справи Вилкова. Встановити, хто винен, а хто – ні.

VII. Вчинено кримінальне правопорушення. Затримано чотирьох підозрюваних – Грицик, Бабчук, Артюх і Довганюк. Отримано таку інформацію: (1) якщо винен хоча б один з двох – Грицик чи Бабчук, то Артюх брав участь у вчиненні кримінального правопорушення; (2) з двох підозрюваних – Бабчук чи Довганюк – хоча б один обов'язково винен; (3) алібі Грицика – достатня підстава для того, щоб зняти підозри з Артюха; (4) Довганюку вдалось обґрунтувати свою непричетність до справи. Хто винен, а хто – ні?

VIII. Отримано таку інформацію: (1) правильним є принаймні одне з двох – що Корнієнко має алібі, або що злочинцями є Войтенко і Калашник; (2) якщо Корнієнко має алібі, то він не винен Крамар; (3) якщо Войтенко причетний до справи, то Крамар не має до неї відношення; (4) встановлено винність Войтенка. Визначити винних і невинних.

IX. Вивести висновок (якщо це можливо):

$A \vee B$
 B

X. Вивести висновок (якщо це можливо):

$A \rightarrow B$
 A

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Додаткові питання та завдання

1. Навести приклад розділово-категоричного умовиводу і визначити його формулу.
2. Встановити вид складного умовиводу, його модус, записати символічною мовою (мовою логіки висловлювань) та визначити коректність: “Резолюцію ухвалюють тоді, коли за неї голосує більшість депутатів. За резолюцію не проголосувало більшість депутатів. Отже, резолюцію не ухвалено”.
3. Навести приклад умовно-категоричного умовиводу і визначити його формулу.
4. Проведіть повний аналіз структури силогізму (знайдіть терміни, визначте фігуру та модус): деякі з людей Шелленберга працювали на Мюллера. Більшість з тих, хто працював на Мюллера не довіряли один одному. Отже, деякі люди Шелленберга не довіряли один одному.
5. Навести приклад умовно-розділового умовиводу і визначити його формулу.

Тема № 6. Логічні основи теорії аргументації

Семінарське заняття. Логічні основи теорії аргументації

Навчальна мета заняття: засвоїти поняття аргументу та його структуру, набуті вміння оцінювати елементи цієї структури, логічно правильно аргументувати власну позицію, за необхідності її вдосконалювати або переглядати, а також переконливо критикувати позицію опонента у разі припущення ним типових логічних помилок.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика аргументації, її структура та види.
2. Вимоги до доведення. Спростування і його роль у юридично-правовій діяльності та дотриманні законності.
3. Доведення та спростування в юридичній практиці.
4. Логічні правила і помилки у доведенні та спростуванні.
5. Проблемні ситуації у правовій діяльності та логіка їх вирішення.

Методичні вказівки

Розглядаючи питання даної теми, здобувачі мають розуміти перш за все сутність поняття аргументація, що являє собою у найбільш широкому розумінні слова процес обґрунтування (тобто наведення доводів або аргументів) певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в його істинності, слушності. Треба зауважити, що під словом «аргументація» можуть розуміти також сукупність доводів на користь якогось положення.

При висвітленні питань слід мати на увазі, що термін “доведення” вживається в широкому і вузькому значеннях. У вузькому розумінні доведення означає особливу, логічну форму обґрунтування істинності суджень – дію, в процесі якої істинність певного судження обґрунтовується за допомогою інших суджень, істинність яких доведена. У широкому розумінні доведення означає будь-яку форму обґрунтування істинності висловлювання.

Слід показати, що термін “доказ” вживається у двох значеннях. По-перше, доказом позначають логічне доведення, по-друге, під доказом розуміють доказові факти. Слід показати, як визначається судовий доказ в юридичній літературі, що він не зводиться до логічного доведення. Судовий доказ здійснюється не тільки за законами логіки, він підлягає юридичним законам.

У третьому питанні потрібно показати, що доведення розподіляються на *прямі* і *непрямі*. Непрямі доведення бувають двох видів: *апагогічні* та *розподільні*.

Вивчення четвертого питання доцільно розпочати зі з'ясування того, що *прямі* і *непрямі* доведення в логіці не можна змішувати з *прямими* і *непрямими* доказами в кримінальному процесі. Потрібно показати, що в кримінальному процесі доказом є доказовий факт. У кримінальному процесі на *прямі* і *непрямі*

розподіляються факти, які відображають певні предмети, події, явища. Потрібно визначити зміст понять “прямий” і “непрямий доказ”.

Питання цільових виступів

1. Визначте поняття “доведення”, змалюйте його структуру. Назвіть види доказів, дайте їм загальну характеристику.
2. Визначте різновиди прямих і непрямих доказів. Назвіть правила доказу.
3. Визначте поняття спростування.
4. Навіть логічні помилки у доказі. Назвіть приклади оман (пасток) у суперечці, визначте способи подолання названих оман.
5. Визначте тактику і стратегію суперечки.

Теми рефератів

1. Логічна характеристика доведення й спростування.
2. Аргументація і доказовість в юридичній практиці.
3. Доказ і доведення в судовому процесі.
4. Софізм як інтелектуальне шахрайство.
5. Поняття логічного парадоксу.

Література

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
3. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_a_ta_praktyka.pdf
4. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
5. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

Тема № 6. Логічні основи теорії аргументації

Практичне заняття. Логічні основи теорії аргументації

Навчальна мета заняття: засвоїти поняття аргументу та його структуру, набути вмінь оцінювати елементи цієї структури, логічно правильно аргументувати власну позицію, за необхідності її вдосконалювати або переглядати, а також переконливо критикувати позицію опонента у разі припущення ним типових логічних помилок.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика аргументації, її структура та види.
2. Вимоги до доведення. Спростування і його роль у юридично-правовій діяльності та дотриманні законності.
3. Доведення та спростування в юридичній практиці.
4. Логічні правила і помилки у доведенні та спростуванні.
5. Проблемні ситуації у правовій діяльності та логіка їх вирішення.

Література

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
3. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_a_ta_praktyka.pdf
4. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
5. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

План проведення заняття:

- I. Порядок проведення вступу до заняття.
- II. Порядок проведення основної частини заняття.
 1. Використання схем та правил аргументації при побудові юридичних обґрунтувань.
 2. Вирішення практичних завдань.
- I. Вказати, які аргументи є достатніми для доведення версії В:
 - 1) $A \rightarrow \bar{B}$ та A ,

- 2) $\bar{A} \rightarrow B$ та \bar{A} ,
 3) $A \vee B$ та A .

II. Вказати, які аргументи є достатніми для доведення версії A:

- 1) $A \vee B$ та \bar{B} ,
 2) $A \rightarrow B$ та B ,
 3) $A \rightarrow \bar{B}$ та \bar{B} .

III. Вказати, чи можна вважати дане доведення апагогічним:

Федорчук – злочинець, його необхідно покарати.

Решту злочинців також необхідно покарати.

Всіх злочинців необхідно покарати.

IV. Вказати, чи можна вважати дане доведення розділовим:

Жодна держава не обходиться без правових установ.

Деякі народи обходяться без правових установ.

Деякі народи не мають держави.

V. Встановіть, чи є коректним таке доведення тези A?

- 1) $(B \vee C) \rightarrow A$; 2) $\bar{C} \rightarrow D$; 3) $\neg(B \vee D)$.

VI. Встановіть, якої помилки припущено при доведенні: «Крадіжка є кримінальним правопорушенням; здирництво не є крадіжкою. Отже, здирництво – це не кримінальне правопорушення».

VII. Побудуйте непряме спростування тези T на основі аргументів:

- 1) $\neg(T \wedge C)$; 2) $\bar{C} \rightarrow A$; 3) $A \underline{\vee} B$; 4) $B \vee C$.

VIII. Побудуйте апагогічне доведення тези T, спираючись на аргументи:

- 1) $B \rightarrow \bar{C}$; 2) $C \vee T$; 3) $A \rightarrow B$; 4) $T \vee A$.

IX. Побудуйте пряме доведення тези T, виходячи з таких аргументів:

- 1) $A \vee (B \underline{\vee} C)$; 2) $A \rightarrow \bar{C}$; 3) $\bar{B} \rightarrow T$; 4) C.

X. Побудуйте спростування версії A, користуючись аргументами:

- 1) $B \rightarrow D$; 2) $A \rightarrow (B \wedge C)$; 3) $\bar{E} \rightarrow \bar{C}$; 4) $\neg(D \wedge E)$.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Додаткові питання та завдання

1. Визначити, чи досить таких доказів для доведення тези C:

- 1) $(A \vee B) \rightarrow C$; 2) $A \underline{\vee} C$.

2. Є достовірні свідчення: якщо Петренко – злочинець, то свідок Гришко говорить неправду; або Петренко не вчиняв кримінальне правопорушення, або винний Сидоренко; якщо свідок Гришко дійсно говорить неправду, то Сидоренко невинен. Встановіть, яку тезу можна довести чи спростувати на підставі цих свідчень. Розв'язок формалізуйте.

3. Побудуйте спростування версії H, виходячи з наведених доказів:

- 1) $\neg(A \wedge B)$; 2) $\neg H \vee B$; 3) $H \rightarrow A$.

4. Чи можна вважати версію C доведеною на підставі таких доказів:

1) $A \rightarrow C$; 2) $B \vee A$; 3) $D \rightarrow \neg B$; 4) $\neg A \rightarrow D$.

5. Із запропонованих аргументів отримайте обґрунтовані висновки:

1) $C \vee D \vee E$; 2) $E \rightarrow D$; 3) $D \leftrightarrow C$; 4) $E \rightarrow C$.

Тема № 7. Логіка побудови та перевірки версій

Семінарське заняття. Логіка побудови та перевірки версій

Навчальна мета заняття: здійснювати ефективну перевірку висунутих гіпотез (відпрацювання версій) правопорушення з метою запобігання юридичних помилок.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Визначення гіпотези. Види гіпотез. Гіпотеза як система припущень. Етапи побудови гіпотези і аналіз, фактів, синтез фактів, висунення припущення.
2. Версія як вид гіпотези. Версування як процес побудови і перевірки версій та його роль у розслідуванні злочинів.
3. Верифікація та фальсифікація версій. Основні логічні процедури верифікації та фальсифікації версій.

Методичні вказівки

Висвітлення *першого питання* потрібно розпочати зі з'ясування того, що поняття “гіпотеза” вживається в декількох значеннях: 1) будь-яке припущення; 2) припущення про можливий причинний зв'язок між явищами; 3) форма умовиводу, висновок якого фіксує припущення про можливий закономірний зв'язок між явищами; 4) процес мислення, що призводить до формування припущення про закономірні зв'язки між явищами. Після визначення поняття “гіпотеза” слід охарактеризувати деякі її особливості: а) ідея, що лежить в основі гіпотези, формулюється у формі судження-припущення; б) осередком системи понять, суджень і умовиводів у гіпотезі є об'єднуюча ідея про можливий закономірний зв'язок між явищами; в) гіпотеза пов'язана з науковим перебарчанням. Далі потрібно визначити умови, яким повинна відповідати будь-яка гіпотеза. Вона повинна бути обґрунтованим припущенням, яке спирається на глибокі наукові знання, факти, закони. Гіпотеза не повинна суперечити визнаним науковим положенням і теоріям, вона повинна претендувати на максимально можливу широту охоплення явищ дійсності і повинна бути припущенням, яке в принципі може бути перевірене. Після цього доцільно охарактеризувати такі види гіпотез, як *загальна, часткова, гіпотеза для одного випадку, робоча, математична*.

При розгляді питання необхідно показати, що незалежно від сфери дослідження гіпотеза у своєму формуванні проходить такі етапи: а) добір пущення про можливий взаємозв'язок і причину спостережуваних явищ; в) формування можливих наслідків з даної причини, якщо б вона насправді існувала; г) доведення істинності висунутого припущення і наслідків, що випливають з нього.

При підготовці до питань насамперед потрібно зазначити, що вирішальним етапом у становленні гіпотез є практика, але перевірка гіпотези може здійснюватися і теоретичним способом – у різних формах умовиводу. Теорія

перевірки істинності гіпотези здійснюється в двох напрямках: 1) визначення ступеня імовірності висловлювань, які входять до складу гіпотези; 2) доведення істинності гіпотези.

Потрібно показати, за яких умов гіпотеза стає теорією. Є кілька способів підтвердження гіпотези: а) безпосереднє сприйняття факту; б) опосередковане доведення істинності гіпотези. Стосовно *спростування (фальсифікації)* гіпотези потрібно зазначити, що вона полягає у відшукуванні фактів, які б суперечили наслідкам, що випливають з гіпотези. Якщо знаходиться факт, що відповідає об'єктивній дійсності, але суперечить припущенню, висунутому в гіпотезі, то відповідно до закону виключеного третього два суперечливі висловлювання не можуть бути одночасно ні істинними, ні хибними. На цій підставі приходять до висновку про те, що гіпотеза є хибною і фальсифікованою.

Також доцільно зазначити, що *судове пізнання* здійснюється за тими ж самими законами і принципами, що й наукове пізнання. Розслідування кримінальних справ не може здійснюватися без побудови і доведення істинності гіпотез. У судовому дослідженні гіпотези іменуються версіями. Потрібно показати, в чому полягає відмінність версії від наукової гіпотези. При доведенні істинності гіпотези керуються не тільки законами пізнання, а й законами юридичними. Особливу увагу слід звернути на питання про побудову версії.

Версії поділяються на *загальні* і *часткові*. Приклади з даного питання можна знайти в підручниках для юридичних вузів і в довідковій літературі.

Питання цільових виступів

1. В яких значеннях вживається поняття “гіпотеза”?
2. У чому полягає відмінність гіпотези від теорії?
3. Яким умовам повинна відповідати гіпотеза?
4. Які види гіпотез бувають?
5. Які етапи виділяються в процесі розвитку гіпотези?
6. За яких умов гіпотеза стає теорією?
7. Як визначається версія в судовому дослідженні?
8. Які види версій бувають?

Теми рефератів

1. Пізнавальна роль гіпотези.
2. Роль версії в юридичній практиці.
3. Доведення істинності та фальсифікація версії.
4. Наукове передбачення та його види.

Література

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf

2. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
3. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_ta_praktyka.pdf?
4. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
5. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

Тема № 7. Логіка побудови та перевірки версій

Практичне заняття. Логіка побудови та перевірки версій

Навчальна мета заняття: здійснювати ефективну перевірку висунутих гіпотез (відпрацювання версій) правопорушення з метою запобігання юридичних помилок.

Кількість годин: 2

Навчальні питання:

1. Визначення гіпотези. Види гіпотез. Гіпотеза як система припущень. Етапи побудови гіпотези і аналіз, фактів, синтез фактів, висунення припущення.
2. Версія як вид гіпотези. Версування як процес побудови і перевірки версій та його роль у розслідуванні злочинів.
3. Верифікація та фальсифікація версій. Основні логічні процедури верифікації та фальсифікації версій.

Література

1. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
2. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
3. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_a_ta_praktyka.pdf?
4. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
5. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

План проведення заняття:

- I. Порядок проведення вступу до заняття.
- II. Порядок проведення основної частини заняття.
 1. Можливості використання інструментарію сучасної логіки при побудові, оцінці та перевірці слідчих версій.
 2. Вирішення практичних завдань.
 - I. До крадіжки, що розслідується, були причетні тільки троє – А, В і С. Крім того, відомо, що дану крадіжку неможливо вчинити комусь із них самотійно, без допомоги хоча б одного з решти підозрюваних. При цьому, якщо учасником кримінального правопорушення був С, то йому обов'язково

«асистував» А або В, або вони обидва; якщо співучасниками були В і С, то повинен був брати участь у злочинному діянні також А, а спільна участь А і В – достатня підстава для притягнення до відповідальності С. Хто з підозрюваних обов'язково був причетним до крадіжки, а хто – ні?

II. Якщо загальна версія А правильна, то повинна також підтвердитись часткова версія С (але не навпаки). Якщо версія В хибна, то з необхідністю істинною повинна бути версія А. Нарешті, відомо, що або версія С істинна, або версія В хибна. Яка з версій є обґрунтовано істинною?

III. Чи тотожні гіпотеза та версія у відношенні їх логічної природи?

IV. Яка з версій А, В чи С може обґрунтовано вважатися істинною, коли відомо, що: (1) версію А можна прийняти, якщо і тільки якщо підтвердиться припущення В; (2) у разі спростування версії С справедливою можна вважати версію D; (3) версії А і С не можуть бути одночасно прийнятними, але неодмінно одна з них повинна підтвердитися; (4) виявлено несумісність версії D з наявними фактами. Розв'язок формалізуйте.

V. Чи використовується дедукція при побудові версій?

VI. Чи пов'язане використання типових версій у розслідуванні із застосуванням дедуктивних умовиводів?

VII. При розслідуванні кримінального правопорушення було одержано такі свідчення: (1) співучасниками кримінального правопорушення були підозрювані А і В; (2) співучасниками кримінального правопорушення були В і С; (3) кримінальне правопорушення вчинено А і С; (4) ні А, ні В у вчиненні кримінального правопорушення участі не брали; (5) А має алібі, злочинець – С; (6) В – невинний, злочинець – С; (7) В непричетний до кримінального правопорушення, його вчинив А; (8) ні В, ні С не брали участі у вчиненні цього кримінального правопорушення.

При співставленні даних свідчень з фактами було з'ясовано, що серед них немає жодного, яке б не суперечило дійсності. Але цих негативних результатів досить для побудови правильної версії. Визначте цю версію.

VIII. Визначити, яка з версій має підтвердитися за таких умов:

1) $A \vee B \vee C$; 2) $A \rightarrow \bar{C}$; 3) $B \rightarrow \bar{A}$; 4) $B \vee C$; 5) $C \rightarrow A$.

IX. Наведіть приклад індуктивного способу висунення версії.

X. Встановити, який логічний метод лежить у підґрунті такої версії: «На місці крадіжки з квартири Колоса не знайдено слідів пошкодження замка і відбитків пальців; з квартири зникли лише гроші та коштовності, а дорога апаратура і посуд залишилися на місці. На місці крадіжки з квартири Катревича у сусідньому кварталі наступного дня теж не знайдено слідів пошкодження замка і відбитків пальців; з квартири зникли лише гроші та коштовності, а дорога апаратура і посуд залишилися на місці. Отже, крадіжки з обох квартир могла вчинити одна й та ж особа (або одна й та ж злочинна група).

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Підводимо підсумок проведеного практичного заняття. Визначаємо уміння та знання здобувачів вищої освіти, які здобули у ході заняття.

Додаткові питання та завдання

1. Якими є основні логічні критерії прийнятності версії?
2. За яких умов доказову базу можна вважати логічно достатньою?
3. Основні логічні вимоги до системи доказів.
4. Індуктивні методи висунення версій.
5. Логіка організації слідчого експерименту як засобу перевірки версій.

3. Рекомендована література

Основна

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е видання, переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. 216 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/81da4c46-6707-414e-9039-87e33c2a247c/content>
2. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
3. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
4. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_ta_praktyka.pdf
5. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
6. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

Додаткова

1. Ponomarenko T. O., Mykhailichenko O. V., Shapovalova O. V., Ivaniі O. M., Ivaniі I. V. Innovative Technologies in the Teaching of Historical, Social and Human Sciences. *Universidad y Sociedad : Revista Científica de la Universidad de Cienfuegos*. 2020. Vol. 12, Num. 5. P. 290–294. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/9776/1/document%20%281%29.pdf>
2. Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2019. 368 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/OMND.pdf
3. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І. Сидоренко та ін.; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Methodol.pdf>
4. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Логіка» (галузь знань 0304 «Право», 0302 «Міжнародне право»; освітньокваліфікаційний рівень «Бакалавр»; напрям підготовки 6.030401 «Правознавство», 6.030202 «Міжнародні відносини») для студентів I курсу денної форми навчання / уклад.: О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. Е. Зархіна та ін. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 90 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1876/1/NMP_0010.pdf

5. Тягло О. В. Критичне мислення в дії, або досвід критичної рецензії. *Постметодика*. 2017. № 1 (126). С. 8-13. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/765d7941-c171-4458-b806-a2511a21e98b/content>
6. Тягло О. В. Юридична логіка чи логіка для юристів? *Наше право*. 2013. № 2. С. 180–183. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e481f5f-cbf9-47ba-84bc-3b4e3de18f1e/content>
7. Тягло О. Чи потрібне критичне мислення українській школі? *Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи* : зб. ст. П'ятої міжнар. наук.-метод. конф. з медіаосвіти та медіаграмотності (м. Київ, 31 берез. – 1 квіт. 2017 р.). Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2017. С. 60–64. URL: <https://cutt.ly/5wjB7JXY>
8. Тягло О. В. Логіка юридичних міркувань. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 349–353. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4da55cde-fa8f-41e1-a0fb-dcd3ca8534e8/content>
9. Тягло О. В. До поняття юридичної логіки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (70). С. 241–248. URL: <https://cutt.ly/TwjB7moQ>
10. Філософія науки : курс лекцій з вивчення дисципліни для здобувачів III рівня вищої освіти «доктори філософії» спеціальності 204 «ТВППТ» денної та заочної форми навчання / О. П. Сидоренко. Одеса : ОДАУ, 2019. 156 с. URL: <https://osau.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/Kurs-lektsij-Filosofiya-nauky.pdf>
11. Філософія науки : підручник / І. С. Добронравова, Л. І. Сидоренко, В. Л. Чуйко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової. К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 255 с. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Phil-science.pdf>

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Інститут філософії НАН України імені Григорія Сковороди. URL: <http://www.filosof.com.ua/>
2. Практикум з логіки. URL: <http://philosophy.ck.ua/praktikum-z-logiki/>
3. Федорченко Ю. Формальна і трансцендентальна логіка. URL: <http://fedorchenko.ho.ua/journal/7.html>
4. Вправи на розвиток логічного мислення. URL: <http://kitu.nau.edu.ua/koledzh/vpravy-na-rozvytok-logichnogo-myslennya>
5. Мозок, його особливості та розвиток. URL: <http://kitu.nau.edu.ua/koledzh/mozok-yogo-osoblyvosti-ta-rozvytok>
6. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Філософія. Логіка. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/communities/b1144b3a-80f2-4fb0-a8c6-702efd7f112f>